

Om behovet av en inre kompass

En genomtänkt ideologi är mer än vackra ord för söndagspredikan. Den ger en riktning inifrån i bedömningen av de många frågor och avvägningar som präglar politiken till vardags. Ty verkligheten står inte still. Den kan inte naglas fast som en stillbild, där man sedan metodiskt avverkar punkt efter punkt nedskrivna i något avtal. Verkligheten överraskar. Den tillför hela tiden nya pockande problem, och nya dilemman. För att orientera genom dem krävs förvisso verklighetsinnehåll och vilja att studera fakta, men också en väl fungerande inre kompass.

För frisinnade och liberaler rör grundriktningen i mycket synen på individen, på staten och förhållandet mellan stat och individ. En aktuell fråga som bör utlösa basala reflexer hos liberaler rör den statliga utredningen "En mer likvärdig skola" (SOU 2020:28) med anknytande debatter.

Utredaren, Björn Åstrand, vill förbjuda anmälningstid till en skolkö som kriterium för vilka som tas in, för det fall det finns fler sökande än platser till en viss årskurs. De alternativ som då står till buds är dessa fyra:

- a. **Lottning**, som också kan kallas "Bingo-metoden". Alla sökande får ett nummer, och sedan drar byråkrater från Skolverket vinnande nummer.
- b. **Kvotering**. Alla sökande delas in i grupper, och sedan ordnar Skolverket tillsammans med huvudmannen för skolan så att vissa procentsatser från olika grupper antas.
- c. **Närhetsprincip**, dvs var Du bor bestämmer vilken skola Du tas in i.
- d. **Färdighetsprov**, där den som visar sig särskilt duktig i förhållande till en skolas profil ges försteg.

Utredningen är obenägen att tala klartext, eftersom frågorna är känsliga, men detta är de enda möjliga grundalternativen till ansökningstid om man inte vill ge skolan godtyckligt utrymme att välja elever. Som tvångsvis komplettering till kvotering finns det som i USA benämns "bussning". Elever körs, även mot familjens vilja, till en skola där deras roll är att tillföra olika gruppegenskaper till elevunderlaget.

För liberaler borde inre alarmklockor genast ringa inför vart och ett av dessa alternativ.

Lottning som huvudmetod är godtycke satt i system. Det leder till vad socialpsykologer benämner "inlärdd hjälplöshet". Wikipedia definierar det vetenskapliga begreppet "inlärdd hjälplöshet" så här:

"Inlärdd hjälplöshet är en term inom psykologin som betecknar ett apatiskt tillstånd av vanmakt som beror på att individen utsatts för oförutsägbara eller okontrollerbara konsekvenser. Det anses ligga till grund för flera psykiska tillstånd."

Inom svensk psykologi är det främst professor David Magnusson som analyserat fenomenet. Magnusson var en viktig inspiratör för Bengt Westerbergs plädering som partiledare för familjers egenmakt inför viktiga livsbeslut, som skola och vård. Även assistansreformen för handikappade bars i stor utsträckning av denna tankebanan. Ingen individ bör betraktas som bara "svag" och oförmögen.

Professor Magnusson visade att en frisk individ i ett friskt samhälle behöver ha två typer av kontroll. Den ena kallade han *prediktiv kontroll*; det måste vara möjligt att rimligt förutse beteendelogiken hos de större makter individen och familjen är beroende av, främst staten i dess olika

former. Den andra benämnde han *handlingskontroll*. Människor måste se möjligheter att med egen handling påverka utfallet av beslut som rör dem nära.

Lottning upphäver båda dessa typer av kontroll. Staten blir godtycklig och familjen berövas all makt att med egen handling påverka något så viktigt som sina barns skolgång. Det finns en omfattande internationell forskning, med många experiment, som visar att "inlärld hjälplöshet" är en allvarlig sjukdom när den tillåts präglade ett samhälle och kan leda till utbredd depression.

Köregler går att modifiera, så detta är inte ett försvar för att reglerna måste se ut precis som i dag. Internationella Engelska Skolan har till exempel infört regeln att föräldrar får ställa barn i kö till en attraktiv skola först per 1 februari året efter att de fötts. På så sätt upphävs möjligheten att, som det ofta sägs, "anmäla sig från BB". Diskrimineringen av barn som fötts i december, jämfört med januari, tas också bort. Man kan tänka sig andra modifieringar, som att kön öppnas först, säg, fyra år före det startår som ansökan gäller.

Men att helt upphäva föräldrars möjlighet att med egen handling påverka urvalet, är ett förslag inför vilket grundläggande liberala reflexer borde slå till. Förslaget har också betydande praktiska konsekvenser, vad gäller möjligheter för framgångsrika skolor att expandera och ge fler tillgång till en bra skola, men jag lämnar detta åt sidan för denna artikel.

Här finns en anknytande djupare fråga, nämligen synen på människors möjligheter att bedöma sitt eget bästa. För socialister ligger det nära till hands att låta statliga byråkrater ta över livsbeslut från människorna själva, utifrån någon grandios plan för det perfekta samhället. Föräldrar beskrivs som så okunniga och oförmögna, att de inte förmår bedöma vilken skola som passar bäst för deras barn (vilken skola som passar bäst kan självfallet variera med barnets egenskaper, med skolans lokalisering i förhållande till familjesituationen för föräldrar som separerat, och många andra faktorer). Liberaler bör misstro denna typ av överhetssyn, av innebörd att föräldrar är oförmögna till viktiga livsbeslut (men däremot på något märkligt sätt fullt kapabla att välja de politiker som förväntas sköta livet åt dem).

Vår erfarenhet är att föräldrar är aktiva och har goda möjligheter att ta reda på hur väl olika skolor fungerar. Att fråga andra föräldrar, som har konkret erfarenhet, är ingen dålig metod. Inte minst bland familjer med invandringsbakgrund spelar nätverk för att sprida erfarenheter en viktig roll. Föräldrar som själva invandrat till Sverige är som regel mycket ambitiösa ifråga om sina barn, som de vill ge bästa möjliga livschanser i det nya landet. Föreställningen om att de är så svaga och oförmögna är felaktig. Skolan är viktig för dem, och de lägger ofta ner tid och möda för att undersöka vad som borde vara bäst. De är också som regel angelägna om att det ska vara en skola med ordning och arbetsro och med vuxenauktoritet.

Lena Andersson skrev om det här i sin betydelsefulla kolumn i DN (15 februari 2020) om att liberaler måste våga stå upp för sina idéer:

"Där fri vilja är villfarelse och rationella val ses som tvång kan liberalismen inte överleva. Den räknar med kapabla människor, inte drabbade, sköra och utsatta. I vart fall inte ständigt drabbade, sköra och utsatta. Sårbarhet är ett mänskligt faktum och ibland är vi sjuka och svaga, men det är också ett mänskligt faktum att väldigt få kan vara det hela tiden eller ens ofta. Ett samhälle som föredrar välstånd framför askes bör inte göra utsattheten till en så åtråvärd position att det blir kö till den."

John Stuart Mill formulerade samma sak så här i sin klassiska bok "Om friheten": "En stat som krymper sina människor för att de skall bli fogliga instrument, det må vara för gagneliga syften, skall finna att med små människor kan ingenting stort uträttas."

Valfrihetens värde ifrågasätts ofta från vänster med argumentet att "alla inte väljer". Det argumentet bortser från betydelsen av själva rätten till "exit". Det är viktigt för föräldrar att veta att om deras barn skulle mobbas långvarigt, utan kraftfull aktion från skolan, eller djupt vantrivas av andra skäl, så finns det en möjlighet att byta skola – utan att behöva tillstånd från någon byråkrat.

Kvotering baserad på barns härkomst är en sådan styggelse att den liberala reflexen borde slå till med särskild styrka. Kvotering innebär att man definierar en människa – med sina personliga egenskaper, talanger och drömmar – utifrån några godtyckligt valda yttre egenskaper. Du tillhör gruppen "somalier", Du "pojke från Afghanistan", Du "flicka till högutbildade föräldrar". Med personlighetsprincipen som grund måste en liberal med kraft vända sig mot en sådan tankebanan.

Bengt Westerberg uttryckte det väl i en artikel för Liberal Debatt i maj 2020:

"Individer har många olika identiteter. De kan knytas till kön, ursprung, sexuella preferenser, ålder, modersmål, boendeplats, utbildning, yrke, intressen, livsåskådning, politisk övertygelse, favoritlag och mycket annat. Vilken betydelse respektive identitet tillmäts kan variera från en miljö till en annan och också över tid. Det är kombinationen av olika sociala identiteter som gör oss till unika individer. För socialliberaler är det viktigt att alltid se att individer har många sociala identiteter och inte bara en."

För frisinna, i synnerhet, tillkommer den djupare insikten att en människa också är mer än sina yttre identiteter. Hon har en inre kärna, i en kombination av gener, erfarenheter och sådant som tillhör det outgrundliga. Med Waldemar Svenssons ord: "En människa har inte värde, utan värdighet".

Den människosynen stärker den liberala uppfattningen att individer inte av staten ska användas som redskap för kollektiva syften. Som professor Inger Enkvist konstaterade i en gästledare i Svenska Dagbladet (2 maj 2020): "I bakgrunden till utredningsuppdraget finns idén att barnen tillhör staten, som har rätt att göra med dem det den vill." Den begåvade flickan med föräldrar som invandrat från Iran ska tvingas gå i en stökig skola i närområdet, därför att staten anser att hon därmed stärker skolmiljön för de stökiga pojkarna. För "staten" är det ett problem när hon och hennes familj i stället låter henne ta tunnelbanan till en skola som ger henne studiero. Och problemet med den stökiga skolan definieras inte som brist på starkt ledarskap eller fel idéer, utan som att den skolan har fel elever. Man gör inget åt skolan, utan åt "elevsammansättningen".

I detta ligger också uppfattningen bland socialister att "fördelning" är allt. Den svenska skolan har många problem och utmaningar. Bland dem kan särskilt nämnas lärarförsörjningen de kommande åren, bristen på ledarskap i många skolor, alltjämt brist på ordning i lärmiljön på många håll och en medveten urholkning av vuxenauktoritet. Roger Haddad har gjort en viktig positiv insats med sin envetna kampanj för att avveckla Barn- och Elevombudet på Skolinspektionen, och dennes jakt på rektorer och lärare som ingriper aktivt för att upprätthålla ordning. Otydligheten i kunskapskrav i kursplanerna, den därav följande svårigheten att sätta korrekta betyg och

att skollagen inte innehåller värden som flit och uppförande är ytterligare allvarliga brister. Det stora antalet "nyanlända" de senaste åren, från Mellanöstern och Afrika, har förstås också adderat till stressen för den svenska skolan.

Men "vänstern" skjuter alla dessa frågor åt sidan för en enda: att skolorna anses ha fel elever. Ingen försämring har faktiskt skett under de senaste 20 åren i den socioekonomiska skillnaden i elevsammansättning mellan skolor i Sverige. Vårt land har alltså, tillsammans med Finland och Norge, den mest jämlika skolan inom hela OECD. Vi är många i Sverige – som Jan Björklund i Skene och jag själv i norra Värmland – som har gått i en skola där ingen förälder hade mer än folkskola. Men lärarna frågade inte efter vår bakgrund. De sa inte att vi var "fel" elever. De gjorde sitt bästa för att upprätthålla ordning och lärfokus. Det tjänade oss väl.

"Segregation" ingår också i den liberala problembilden. Men den är inte enda aspekt på skolan, som för socialister. Åtgärder måste vägas mot andra värden, som familjers egenmakt. Och det är skötseln av skolan som primärt måste åtgärdas, inte något tvångsvis genomfört byte av elever för ett av staten angivet kollektivt syfte. Som S-redaktören Vidar Andersson påpekat är ordning och tydligt kunskapsfokus för alla den effektiva vägen även till jämlikhet i förutsättningar.

För liberaler kan det därtill inte ses som rätt att negligera eller nedvärdera den strävsamma medelklassens önskan om en god utbildning för sina barn. När vi påpekat att Internationella Engelska Skolan, den skolorganisation jag känner nära, har 38 procent elever med utländsk bakgrund i sina grundskolor, att jämföra med 25 procent för kommunala skolor, kommer från vänster alltid svaret att föräldrarna i snitt har något högre utbildning. Därmed förvandlas det hela till en fråga om klasskamp. Ambitionen och intresset hos föräldrar med utbildning är inte legitim, ens om familjen har flytt från förtryck och fara i länder som Iran, Syrien och Somalia. Ett extremt uttryck för denna klassyn är skolpengssystemen i Uppsala och Lund, som har en särskild kategori för barn till disputerade föräldrar; de ska ha lägsta möjliga skolpeng för sin utbildning!

I varje land är den professionella, bildade och strävsamma medelklassen i hög grad samhällsbärande. Ett liberalt parti företräder traditionellt särskilt denna medelklass. Det är en legitim uppgift, som inte bör negligeras.

Närhetsprincipen borde också utlösa negativa reflexer hos liberaler. Att boendet ska begränsa Dina livsval kan inte vara en liberal önskan. Till detta kommer förstås att närhetsprincipen inte motverkar "segregation", eftersom boendet är så segregerat, men detta är en mer praktisk iakttagelse.

Färdighetsprov accepteras för vissa skolor med musik som profil, men inte i grundskolan för andra talanger. Detta kan sannerligen diskuteras, och Jan Björklund införde försök med profilklasser även för språkbegåvade och mattebegåvade. Den politiska benägenheten, särskilt i vänsterkretsar, att gå i denna riktning torde vara begränsad.

Det finns en annan grundskillnad i synsätt mellan liberaler och socialister, och den gäller uppfattningen om staten själv. Socialister tenderar tro att staten – vare sig i skepnad av kommuner

eller nationalstat - är god per definition, eftersom stat = "allmännytt". Detta är inte en liberal grundreflex. Liberaler har en realistisk syn på staten, rentav en skeptisk uppfattning om dess natur och benägenheter.

Staten styrs av en ofta kortsiktig politisk logik. Byråkratier upprättar revir (även kallade "stuprör") som motverkar effektivt agerande för att lösa samhällsproblem. Forskningen inom ramen för skolan "Public Choice" har effektivt avklätt mystiken kring "staten" (för en översikt, se min essä "Myten om det offentliga goda" i tidskriften Kvartal, augusti 2016).

En seriös och välskött friskoleorganisation kan vara bättre som huvudman för skolor än en "stat" med flummet som dominerande paradigm. Det är också vad Skolinspektionen kom fram till i sin stora granskning 2015 av huvudmäns kvalitetsarbete. De fyra stora friskoleföretagen i granskningen kom ut i topp vad gäller systematiskt kvalitetsarbete.

Glöm inte att flumskolan, under namn av "reformpedagogik", har aktivt främjats av skolmyndigheter sedan minst 50 år, med en föreställningsvärld från Rousseau och "den ädle vilden" som gradvis brutit ner kvaliteten på lärarutbildningarna och sänkt den svenska skolan.

Att "staten" tar över skolan innebär inte självklart att dess agerande kommer att präglas av de synsätt som kloka skoldebattörer som Isak Skogstad och Magnus Henrekson företräder.

Åstrand föreslår att Skolverket ska godkänna treårsplaner för skolors utveckling, även friskolors, som villkor för att huvudmän ska få del av ett sektorsbidrag till skolan. Detta är naivt.

Dels bygger framgångsrika skolor på starkt ledarskap, tydlig filosofi och en kraftfull inre kultur som bekräftas dagligen och med ständigt lärande. Statliga flerårsplaner är inget sätt att skapa framgångsrika skolor. Som ett träffande amerikanskt uttryck lyder: "Culture eats strategies for breakfast".

Dels kan man inte utgå ifrån att statsbyråkrater vill driva i rätt riktning. Som Barbara Bergström och jag visat i vår bok "Tough Love", har de under 25 år systematiskt motverkat Engelska Skolans inriktning på disciplin, ordnad lärmiljö, vuxenauktoritet och kunskapsinriktning. Att ge samma byråkrater, med starka paradigm av "reformpedagogik" total makt över arbetet även i fristående skolor vore sannerligen att sätta bocken till trädgårdsmästare.

Waldemar Svensson har ett helt avsnitt i sin evigt giltiga bok "Politiska tankelinjer" där han varnar för övertron på staten, som han benämner "Allstatligheten".

En annan stor frisinnad, Erik Hjalmar Linder, skrev i boken *Levande liberalism*, 1969:

"Det är liberalismens gamla roll och styrka att diskutera maktfördelning och maktmissbruk, att genomskåda den fördumning och förhärdelse som okontrollerad makt framkallar hos sina utövare, att veta något om metoderna för den fortlöpande kontroll och offentlig kritik som makthavare måste underkastas. Liberalismen vet sedan sin ursprungsdag att inte ens de största idealister, inte ens asketer och helgon, kan undgå självöverskattning och självbedrägeri den dag de försetts med makt. Den känner och ser att både den helige Fransiscus och Che Guevara skulle kunna korrumpas om de måste undvara stödjande kontroll från revisorer, opposition och offentlig kritik."

Det är något märkligt att tron på "staten" i förhållande till "företagen och marknaden" tycks återkomma nu i spåren av coronakrisen. Företagen är faktiskt oskyldiga till virusutbrottet, medan den svenska staten (med den passive statsministerns indirekta välsignelse) har begått blunder efter blunder i hanteringen av den, liksom i beredskapen för pandemier – trots att en sådan beredskap tillhör statens kärnuppgifter.

Till det Erik Hjalmar Linder skriver om behovet av kritisk bevakning av "staten" måste läggas också värnet av ett civilt samhälle, som inte infiltreras av staten så att det mister sina särarter. Får jag nämna två konkreta frågor där liberala reflexer borde utlösas i det här avseendet:

Den ena gäller förslagen om att låta även enskild verksamhet omfattas av grundlagens offentlighetsprincip. Kring detta förs nu samtal mellan partierna bakom Januariöverenskommelsen. Jag har ingen kännedom om hur de går och vad de leder till. Men här finns en djupare risk än den som handlar om juridiska teknikaliteter. Om alla friskolor ska fullt ut omfattas av den statliga offentlighetsprincipen, som S/Mp-regeringen vill och en statlig utredning föreslagit, var sätts då sedan gränsen mellan statligt och enskilt? Ska varje e-mejl, varje styrelseprotokoll, varje telefonsamtal i enskilda organisationer framöver kunna begäras ut av vem som helst? Måste då även enskilt drivna verksamheter ha en full byråkrati av registratorer, som hos myndigheter, och föra offentligt tillgängliga register över allt de gör?

Detta är en fråga av vid principiell innebörd för det svenska samhällets karaktär. Bör det finnas en gräns mellan statligt och enskilt? Ha inga illusioner; om offentlighetsprincipen införs fullt ut för friskolor har ett principiellt genombrott skett, som kommer att följas av en total utsuddning av skillnaden i karaktär mellan stat och civilt samhälle.

Från vänster försöker man hävda att alla friskolor och friskolehuvudmän bör omfattas av offentlighetsprincipen därför att de ingår i ett lagreglerat skolsystem och finansieras med skattepengar. Men alla branscher är föremål för statlig reglering. Och om skattepengar ska vara tillräcklig motivering för att en verksamhet ska omfattas av offentlighetsprincipen, är det många som står på tur. Nyss presenterades till exempel ett stort statligt stöd till massmedierna, mot bakgrund i coronakrisen. Ska därför varje telefonsamtal, varje e-mejl, protokoll från varje ledningsdiskussion på Aftonbladet göras till offentlig handling? Vad med Missionsförbundet? Eller Stadsmissionen, som för övrigt också driver många skolor? Eller politiska partier, som numera nästan helt finansieras med statsbidrag?

Ett andra aktuellt exempel gäller ropen på statliga regler för "lobbying", nu föranledda av Svenska Dagbladet märkliga reportageserie kring Liberalerna. Under en vår med skandalös brist på seriös journalistisk granskning av regeringens coronahantering (när fick statsministern vilken information och vad gjorde han då?), väljer SvD:s nyhetsredaktion i stället att "ägna månader" och ett tiotal helsidor i tidningen åt att "avslöja" att Nyamko Sabuni samtalat med en tidigare partiledare och en partisekreterare för sitt parti. Som om det inte skulle vara självklart för Stefan Löfven att ta råd av Göran Persson och Lars Stjernkvist!

Kring detta förs nu debatt, och Daniel Suhonen (vem annars?) med flera begär särskild lagstiftning om "lobbyingregistrering" etc. Ingen, utom moderaten Fredrik Johansson i en blogg, har gjort den helt avgörande iakttagelsen att ett politiskt parti inte tillhör staten utan är en frivillig, enskild organisation i det civila samhället.

Ordföranden i en förening, även ett politiskt parti, ska självfallet ha rätt att träffa och samtala med vemhelst han eller hon vill, utan att tvingas föra ett offentligt register över det. I Nyamko Sabunis fall är hon därtill inte ens riksdagsledamot, enbart ordförande för en organisation i det civila samhället.

Hur den politik som kommer fram ur hennes många olika kontakter, impulser, arenor och kunskapsinhämtningar ska bedömas är primärt upp till partimedlemmarna, sedan väljarna.

Återigen: argument flyger genom luften, men den liberala grundreflexen lyser med sin frånvaro.

Oberoende liberala Dagens Nyheter (min gamla tidning) har på ledarplats slukat Björn Åstrands utredning med hull och hår. Den har också ägnat ledare efter ledare åt att angripa Nyamko Sabuni för att hon samtalar med partivänner samt tar in kunskaper från näringslivet. I likaså oberoende liberala Hallands-Posten, en liberal tidning sedan 1850, attackerar den politiske redaktören friskolegrundare med en frenesi som inget annat. "När individen får mycket makt förtvinar samhället", satte han nyligen som rubriken på en ledare i ett annat ämne.

Någonstans brister det i liberala grundreflexer hos många som betecknar sig som "liberala". An-norlunda uttryckt: kompassnålen snurrar vilt, även i grundfrågor där den borde kunna ge tydlig bäring.

Hans Bergström

f.d chefredaktör Nerikes Allehanda och Dagens Nyheter, docent i statsvetenskap, gift med Barbara Bergström, grundare av Internationella Engelska Skolan, och har med henne utgett boken "Tough Love" (Ekerlids förlag) om svensk skola.